

MÓSER ZOLTÁN

A kevés szeretetről és a hagyományt őrző öregekről

Kodály Zoltán halálának 40. évfordulója kapcsán a népdalokról és volt énekeseiről szólok: azokról az öregekről, akik megtartották, fenn tartották (megmentették?) a régi népdalokat. Azokról, akik a múlt század elején énekeltek a népdalgyűjtő Kodálynak, s akik közül többel az 1970–80-as években én még beszélhettem. Életük nehéz volt: a tőlük gyűjtött énekek (most már biztosan tudjuk) azonban igazgyöngyök. Természetesen közülük már sokan a temetőben pihennek. Ott is kerestem őket: a sírokon lévő kereszten néha megtaláltam egy-egy ismerős nevet, de legtöbbször csak annyit tudtam kibetűzni: „Béke poraira”.

Kodály nyomát keresve álltunk meg a zoborvidéki Kolonban, pontosabban a temetőben, mert egy népdal szövege oda vezetett bennünket. Az 1906-ban gyűjtött népdal két strófája:

*Meghalok, meghalok; / Még beteg sem vagyok,
Kolonyi temetőn / Nyugodni akarok.
Érted vagyok; érted, / Érted ilyen beteg.
Teérted lél ruzsám, / Mindennapi hideg.*

Vargyas Lajos írja egyik tanulmányában, hogy Kodály, aki 1905-től – a népdalok megismerésétől, az első gyűjtéstől – számítja zeneszerzői pályáját, az első tizenhét év alatt mindössze egyetlen népdalfeldolgozásnak nevezhető művet írt, a *Két zoborvidéki népdal* című kórusművet.

Ezt a morva eredetűnek tartott, nem ötfokú népdalt valamiért nagyon kellett szeretnie Kodálynak, mert az ötfokú dalok mellett egyedül ezt dolgozta fel több ízben is: először kórusnak, másodsor a *Magyar népzene*-ben énekhangra és zongorára. De van egy harmadik feldolgozása is! Amikor első felesége, Emma asszony halálán volt, ott a betegágyánál kezdte több szólamú női karra át dolgozni. Ez volt Kodály halotti búcsúztatója hitveséhez. Valamikor a temetés után lett volna a bemutatója, de elmaradt, a főpróba után nem engedélyezték a bemutatást. Egy nagyhatalmú politikus ugyanis úgy vélte, hogy a darab 1956 gyászáról szól.

*

Gímesen azért kerestük Reczika Teri nénit, mert tudtuk, hogy énekelt Kodálynak. Rosszkor érkeztünk.

–Tudják, nem jól számították ki! – mondta. Nem csak azért nem, mert erősen fáj a gyomra, hanem azért sem, mert elszámolt már az életével, többet nem akart dalolni. – Le van írva vagy száz ének, de hol a nóta...?!

Hellyel kínált azért, s mikor Kodályról kérdeztük, lassan megoldódott a nyelve:

–Jártak már itt a tévétől is, és akkor azt kérdezték tőlem, hogy hogyan vittem én Lédecre azt a tölcéséres magnetofont? Mert én vittem a hátamon, lepedőben. Gyenge jányka voltam, a kannákat is alig tudtam elvinni, de akkor már szolgáltam. Szegények voltunk, és bizony kellett akkor nekem szolgálni. Hát én akkor olyan tizennégy éves voltam. És mentünk Lédec felé, és ott, ahol valamikor téglagyár volt, de már nincsen, eltűnt má' az is, má' felszántották a helyit, ott azt mondja nekem Kodály Zoltán: Na, Terike, má' van szeretője? Ugyan, mondom, ne beszéljen, hallja, tanár úr, hát minek volna ilyen lánykának, tizennégy évesnek szeretője?! Így beszélgettünk az úton. Na, aztán elballagtunk. Amikor elvittem ezt a fonográfot, adott két forintot. Sok pénz volt az. Azon vettem egy szoknyát. Hát! Megfizetett azért!

– Miért magára esett a választás, hogy vigye azt a gépet, a fonográfot?

– Azért, mert a legtöbbet én énekeltem az iskolában, ahová jártunk hozzá énekelni. Ott az út mellett, ahol bejövünk, ami ma óvoda. Ott, abban az iskolában lakott Kodály Bereczky tanító úrnál. És onnan járt át Lédecre, Zsérére, Kolonba. Akkor lehetett olyan huszonhat éves a Kodály úr. Legény volt még akkor. Én meg olyan tizennégy éves lányka. De legtöbbet én énekeltem. Igaz, jó hangom volt, de már elvész a hang, hát..., ugyi. Már nyolcvan év! Sok idő!

*

„Nálunk még háromszáz éve ugyanaz a dal zenghetett várban és kunyhóban. Azóta a vár romba dőlt; ha áll, lakója idegen, vagy hűtlen lett a magyar dalhoz. Megőrizte a régi kincseket, díszruhákat, fegyvereket. A dalt abbahagyta. A kunyhó hű maradt, megőrizte a régi kincs értékesebb felét: a lélek ősi bútorzatát. Az egész magyarságét: magáét is, azt is, amit fölülről kapott. Amit háromszáz éve az Esterházy-palotákban daloltak, azt ott ma már nem tudják. De tud még belőle Szalai Zuza, kis töpörödött öregasszony, Kolon nevű kis zoboralji faluban” – Kodály *A magyar népzene* (1925) című tanulmányában írta le ezeket a sorokat. De máshol is szól erről a kis töpörödött öregasszonyról, akinek a sírját mi már hiába kerestük a koloni temetőben. A centenáriumi Kodály-kiállításon az egyik tárlóban, fedőlapján V. H. betűkkel, volt egy kis füzet, amelynek később hasonló kiadását kézbe vehettük. A két betű a *Voyage en Hongarie* (Magyarországi utazás) cím rövidítése, s a füzet Kodály palócföldi és zoborvidéki feljegyzéseit tartalmazza. Itt idézi fel azt, amit Szalai Zuzáról megtudott: „Kolon. Szalai Zuza élete története. 20 éves korában hozzákényszerítik az özvegy sógorához, anyja a vagyonfosztással ijeszti, a pap 5–6-szori

kapacitálás után azzal fenyegeti, hogy kikötteti a templom előtt az agacsfára (akácfára – M. Z.). »Kijártuk a püspöknél az atyafiságot – 40 frtba került – (hogy ti. elvehesse a sógora), te az én papiságomat akarod kisebbiteni?« 48 évig élt vele. 1 fia lett. Annál lakik. A menyé. 13 éve, hogy a birtokot átadta. Miért? A fia mindig azt mondta, hogy a 2 mostohafiához húz, azoknak ad, ő nem hisz addig, amíg... Meglett. Bent Nyitrán csak hallgatta az öreg, amint a fia diktálja az írást, hogy »megvette anyjától a birt. 450 frton«. De nem szólt. Hanem aztán fogyott a becsület. Néhány éve kivették a főzést a kezéből. Azontúl az öregek rendes élete a sorsa, akik mindenkinek útjába állnak. Elrakták előle a kenyeret. Megkérdi egyszer a fiát – kedves volt neki, mert egyetlen volt –, »kinek az akarattyából van«. A fia behoz egy egész kenyeret, hozzávágja: »a nehétség húzza össze ké belit, egyik hát«. A kenyér legurult a földre. Másodszor is hozzávágta. Ekkor már panaszra ment a főbíróhoz. Jánost beidéztek. Attól fogva egy ideig jobb sorsa volt. De aztán megint még rosszabb. A menyé lázítja föl a fiát. Járt a jegyzőnél, hogy különítsék el, adassanak neki kenyérre valót, sóra meg rántani valóra kitermeli magának (hetvenen felül volt már). A jegyző megmondta, hogy meglesz, és a fiának vagy száz k-jába kerül. Hogy akkor inkább ne csináljanak semmit. »No, a teremtésit magának néne, ha sajnálja a fiát, akkor bolond, ha egy harapást ad kendnek enni!« Nem hajtanak rá, nem törődnek vele, ha kérdi, hova megy a szekér, »mi köze kendnek!« Így él. Szép, szimpatikus, csendes, öreges kellemetlenség nélkül való. És mindamellét egy rossz szót a menyéről nem mondott. (...) Amint beszélt, nyomtatni lehetett volna. A legtökéletesebb magyar próza. Amit az írók is csak annyira közelítették meg, mint Arany János a népdalhangot. Kevés a szeretet a földön."

Szalai Zusa emlékezete őrizte meg azt a XVI. századi verset és dallamot, amelyet Kodály zongorakísérettel

ellátva a *Magyar népzene* sorozat egyik darabjaként hagyott ránk:

*Magos kősziklának ódalábó nyílik
A szerelem orvosság.
Aki a szerelmet soha nem próbálta,
Csak álomnak állítja.*

*Oh gyönyörűsége, mindenekné legszebb
Nyílhatatlan rúzsaszál,
Kinek árnyékábó, gyenge hajlékábó
Én szerelmem téged vár.*

*

Barslédécen, amikor Magyar Miska bácsi udvarára beléptünk, kisütött a nap. Miska bácsi, aki a hátsó udvaron fát vágott, jöttünkre és kérdésünkre katonásan mondja:

– Igen, kérem, én vagyok. Születtem Fazekas Mihály. (Mert Magyar Miska csak a ragadványneve volt.)

Az udvaron ültünk le beszélgetni.

– Emlékszik arra, amikor Kodály itt járt?

– Igen, emlékszem rá. Nagyon jól emlékszem. Énekeltem is neki akkor. Ő Gimesről jött át. Akkor, 1906-ban, én olyan tizenöt-tizenhat éves suhanc lehettem. Ő az iskolába jött, ott daloltunk. Tudom, amikor először itt járt, akkor – szabad megmondanom? –

olyan szegényesen nézett ki. Igazán. Megtörtént vele, hogy kapott pénzt a postán, s a postamester asszony nem akarta neki kiadni, míg nem igazolta magát. Szegényes volt: zsávolycabát volt rajta. Mintha most is látnám. Nem nézett nagy úrnak, na. Volt egy hátizsákja, és olyan kis cincogó valami volt a zsákjában.

– Fonográf.

– Igen, olyasféle volt.

– Maga miket dalolt a fonográfba?

– Én azt daloltam neki bele, hogy *Lánnyok ülnek a toronyba fehér koszorúba...*

– Ezt maga dalolta?

– Igen. Meg olyan lakodalmos énekeket énekeltem:

Reczika Teréz

Fazekas (Magyar) Mihály

*Ezt az erdőt, ezt a mezőt,
Valami mozgatja, valami mozgatja,
Talán bizony Péter Pista
A lovát itatja, a lovát itatja.*

*

Szegénynek látta a népdalokat gyűjtő Kodályt Nagyszalontán Havran János is: „Ugyancsak messze állt az idős kortól, de szakállat viselt. Ekkor inas voltam apám mellett, s egyszer, amint kilépek a kapun, látom, hogy jön a tenkei úton. Malaclopó köpeny volt rajta, és a hóna alatt fonográfot cipelt. A Csere felé igyekezett. Ott laktak az igazi szalontaiak, a szegényebbjé.” Dánielisz Endre, aki ezeket az emlékező sorokat idézi Szendrei Zsigmondról írott tanulmányában, közli Csatári Józsefnek (sz. 1904), Kodály egyetlen élő nagyszalontai „nótafájának” a visszaemlékezését is: „Kodály ittjártakor osztálytársaim és a nagyobb diákok összegyűltek a református iskolában. (Vagy a református templom orgona melletti karzatán, hogy jobb legyen az akusztika? Nem emlékszem pontosan.) Velük tartottam. A professzor úr sorra daloltatta őket. Ahogy ott álltam közöttük, csak úgy magamnak jegyeztem meg:

– No, ilyet én is tudok.

– Akkor halljuk! – fordult hozzám barátságosan. Kétszer zengtem el neki: *Egy üveg alma, két üveg alma...*, a kisgyerekek hintázóját; harmadjára fonográfba.”

Kodály *Nagyszalontai gyűjtése* két énekét közöl, amelyeket a tizenkét éves Csatári Józseftől jegyzett le 1917. január 1-jén.

Egy üveg alma, két üveg alma...stb.

Tíz üveg alma,

tíz, tiszta víz,

olyan mint a folyóvíz,

Ángyomasszony kislánya

belehalt a Dunába.

Szedjük össze csinteket, csontokat,

avval harangozzunk.

Szállj, le pajtás, a hintáról,

nem a te pénzéd ára, hanem az én pénzem ára.

Száz forint az ára.

Nyúl, nyúl, kopasz nyúl,

kopaszodjon meg, aki hozzá nyúl.

*

Tekenőbe tiszta víz.

– *Minek az a tiszta víz?*

– *Kis kertet locsolni.*

– *Minek az a kiskert?*

– *Tököt belé vetni.*

– *Minek az a tök?*

– *Disznót meghízlatni.*

– *Minek az a disznó?*

– *A háját megvenni.*

– *Minek az a háj?*

– *Szekeret megkenni.*

– *Minek az a szekér?*

– *Lányokat, bábokat, rajta hurcolgatni.*

*

1922-ben a Pest megyei Tökön is járt Kodály. Mikor, milyen alkalommal, erről kérdeztem a hetvennégy éves Nagy Lászlót, akit húsz-huszonöt évvel ezelőtt kerestem fel a Fejér megyei Csabdin, ahol akkor kilencvenéves, nyugdíjas lelkész édesapjával élt.

– Arra emlékszem ennyi év után is, hisz pontosan hatvan évvel ezelőtt volt, ahogy apámat is, engem is nagyon bántott az, hogy rosszkor jött Kodály. Tudniillik képviselőválasztás lévén, az egész község és az egész környék – a biai járás – annak hangulatában volt.

– Vasárnap volt, ugye, a választás?

– Vasárnap volt, és Kodály nálunk ebédelt akkor, arra emlékszem. De keveset beszélt: nagyon hallgatag ember volt. Úgy kellett belőle kipréselni a szót. Az apám olyan polihisztor típusú ember lévén elmondta neki, hogy ő még nótákat is csinál! Kodály meghallgatta, és azt mondta, hogy érdemes leírni. És le is írta. De sajnos, a képviselőválasztási hangulattal szemben nem tudta felvenni a versenyt.

– Valamiben tudott neki segíteni?

– Apám mondott neki egypár helyet, de hát nem lehetett abban a felbolydulásban sokat segíteni, mert az emberek használhatatlanok voltak! A képviseléválasztás ingyen ivással járt. Ingyen szivarozhatsz és cigarettázhatsz! Hogy Kodály ilyen körülmények között gyűjtjön, lehetetlennek tűnt.

– De mégis elment és gyűjtött néhány helyen. Igen. Jó disznó nótákat. De hogy kitől és hogyan, azt pontosan nem tudom, mert sajnós, nem mehettem vele.¹

– Miért ment Tökre Kodály?

– Apám is megkérdezte tőle, hogy miért gyűjt Tökre? Mondta, hogy a Felvidéken – meg is mondta, hogy melyik községben – azt mondták neki, hogy Tökre menjen el, mert ott vannak aztán jó nóták!

*

Ez a község valószínűleg a Garam menti Nagypesztek volt. Legalábbis Kodály egyik jegyzete és visszaemlékezése alapján erre gyanakodhatunk. *A magyar népzene* című munkájában az egyik példa előtt a következőt olvashatjuk: „Az alábbi töredékről énekese, Király Vince János, 80 éves nagypeszteki, hont vármegyei gazda, csak annyit tudott, hogy nagyanyja Pest megyei, tőki születésű, az ottani molnártól hallotta. Sejtelve sem volt róla, hogy ez Szentmártoni Bodó János 1636-ban megjelent művének (*Az tékozló fiúnak históriája. Ad notam: Oh te keresztény ember serkeny fel álmodból*) egy versszaka:

*Soha Isten házára csak egy pínzt sem adtam,
Ha ja koldus tőlem kért, hanyatt taszítottam.
Lantost, dobost, trombitást meggazdagítottam,
Egy hitvány csalfa csókért száz aranyat adtam.*

A dallam nem áll elszigetelten a népdalkincsben – fűzi hozzá Kodály, és – többek mellett – Kászonyjakabfalváról hoz rokon példát. Nagypesztekre – s Bars és Hont megye több falujába – Kászomból ment a népzene gyűjtő.

*

A Kászoni-medence öt faluja (Kászonyújfalva, -altíz, -feltíz, -impér, -jakabfalva) bőséges népdalkinccsel megáldott vidék volt. 1912 tavaszán járt itt a gyűjtő. Meglepően sok keservest, panaszos éneket gyűjtött, de lejegyzései azt tanúsítják, hogy valaha itt balladáink legszebbjei is virultak. Ezek egyikéről, egy harminchat versszakos *Kelemen Kőmiesről*, amelyet Kászonyjakabfalván énekelt neki László Antalné, külön tanulmányt írt 1926-ban. De idézhetjük a balladaszerű, régi énekek közül a *Virágok vetelkedését* is, amelyet szintén ezen az útván, Kászonyújfaluban gyűjtött Kodály. Az ének búzamezejében háromféle virág „vetekedik vala”: a szép búzavirág, a szőlővirág és a szekfűvirág. Talán bizony így vetekedett Kodály emlékei között három vidék, három kedves gyűjtőterület: a Zoborvidék, a Kászoni-medence és az 1914-ben bejárt Bukovina.

Ezek a vidékek mindig az ismerős, az ott gyűjtött énekeket idézték fel Kodályban, aki az ének mellett bizonyosan megőrizte a nehéz sorsú énekesek arcát is lelkében: az együtt töltött órákat, napokat – a gyalogosan bejárt utak emlékét.

¹ Szalay Olga kimutatása szerint 1922-ben Tökön huszonegy népdalt gyűjtött Kodály Zoltán. In: *Kodály, a népzene kutató és tudományos műhelye*. Budapest, 2004. 415.

Kászoni falu (Móser Zoltán felvétele)